

भारतातील निळी क्रांती

- भारतात, पहिली निळी क्रांती सातव्या पंचवार्षिक योजनेत सुरू झाली जी 1985 ते 1990 दरम्यान होती. सरकारने मत्स्यपालन विकास एजन्सीची स्थापना केली.
- मत्स्य उत्पादक विकास संस्था मत्स्यपालन, संगोपन, विपणन आणि निर्यात या नवीन तंत्रांचा अवलंब करून भारतातील मत्स्यशेती सुधारते.
- 1992 ते 1997 या आठव्या पंचवार्षिक योजनेत गहन सागरी मत्स्यपालन कार्यक्रम सुरू करण्यात आला, ज्यामध्ये कालांतराने बहुराष्ट्रीय कंपन्यांच्या सहकार्याला प्रोत्साहन देण्यात आले.
- विशाखापट्टणम, कोची आणि पोर्ट ब्लेअर येथे मासेमारी बंदरांची स्थापना करण्यात आली.
- प्रजातींमध्ये उत्पादन आणि सुधारणा करण्यासाठी अनेक संशोधन केंद्रे स्थापन करण्यात आली आहेत.
- 2014 मध्ये नवीन सरकार स्थापन झाल्यानंतर, या उपक्रमाने पुन्हा एकदा वेग घेतला आणि वाढीव गुंतवणूक, उत्तम प्रशिक्षण आणि पायाभूत सुविधांसह या क्षेत्राचा कायापालट केला.

निळ्या क्रांतीची उद्दिष्टे

- मच्छीमार आणि मत्स्यपालकांचे उत्पन्न दुप्पट करून उत्पादकता वाढवणे आणि काढणीनंतरच्या चांगल्या विपणन पायाभूत सुविधांवर विशेष भर देणे.
- उत्पन्न वाढीमध्ये मच्छीमार आणि मत्स्यपालकांचा समावेशी सहभाग सुनिश्चित करणे.
- मत्स्यव्यवसाय क्षेत्रात ई-कॉमर्स आणि इतर तंत्रज्ञानाचा प्रचार करणे.
- 2020 पर्यंत मत्स्यपालन आणि संबंधित क्षेत्रातून तिप्पट निर्यात कमाई मासळी उत्पादकांना लाभ देण्यावर लक्ष केंद्रित करणे.
- देशाची अन्न आणि पोषण सुरक्षा वाढवणे.
- देशाच्या एकूण मत्स्य क्षमतेचा अंतर्देशीय आणि सागरी क्षेत्रात पूर्ण वापर आणि 2020 पर्यंत तिप्पट उत्पादन.
- जागतिक सर्वोत्तम पद्धतींचा समावेश करण्यावर लक्ष केंद्रित करून मत्स्यव्यवसाय क्षेत्राला आधुनिक उद्योग म्हणून रूपांतरित करणे.

भारताची संभाव्यता

- भारताकडे 8,118 किमी लांबीची किनारपट्टी आहे ज्यामुळे ती ब्लू रिव्होल्यूशनसाठी योग्य स्थितीत आहे.
- भारतात तलाव आणि टाक्या, ओलसर जमीन, खारे पाणी, थंड पाणी, तलाव आणि जलाशय, नद्या आणि कालवे यांसारख्या मोठ्या प्रमाणात जलसाठे आहेत.
- माशांच्या सर्वात मोठ्या प्रजाती भारतात आढळतात
- भारतात रंगीबेरंगी शोभेच्या माशांच्या प्रजननाला मोठा वाव आहे.

भारतातील मत्स्यव्यवसाय क्षेत्र

- भारताने गेल्या दशकात मासे आणि मत्स्य उत्पादनांच्या उत्पादनात सरासरी 14.8 टक्क्यांहून अधिक वार्षिक वाढ नोंदवली आहे.
- मत्स्यपालन आणि संबंधित उत्पादन उद्योग दरवर्षी 6 टक्के दराने विस्तारत आहेत आणि ही सतत वाढणारी मागणी पूर्ण करण्याची भारताकडे प्रचंड क्षमता आहे.
- मत्स्यपालन आणि मत्स्यपालन उत्पादन भारताच्या GDP मध्ये 1% आणि कृषी GDP च्या 5% पेक्षा जास्त योगदान देते.
- भारताची सागरी फिशर लोकसंख्या ३.५ दशलक्ष आहे आणि १०.५ दशलक्षाहून अधिक लोक अंतर्देशीय मत्स्यपालन आणि मत्स्यपालनात गुंतलेले आहेत.

- भारत हा जगातील दुसऱ्या क्रमांकाचा मासळी उत्पादक देश आहे ज्याची निर्यात ४७,००० कोटी रुपयांपेक्षा जास्त आहे.
- मत्स्यपालन उत्पादनात भारत केवळ चीनच्या मागे आहे, ज्याचे वार्षिक उत्पादन 60 दशलक्ष टन आहे.
- गेल्या पाच वर्षांत 6 ते 10 टक्के वाढीसह मत्स्यव्यवसाय ही भारतातील सर्वात मोठी कृषी निर्यात आहे.
- सध्या, यूएसए भारतीय सीफूड उत्पादनांसाठी सर्वात मोठी बाजारपेठ आहे त्यानंतर दक्षिण पूर्व आशियाई देश आणि युरोपियन युनियन राष्ट्रे आहेत.

विविध राज्यांतील यशोगाथा

- झारखंड आणि आंध्र प्रदेशात मोठ्या जलाशयांमध्ये पिंजऱ्यातील मत्स्यपालनाचे चांगले परिणाम दिसत आहेत. पिंजऱ्यातील मत्स्यपालनामध्ये पाण्याचा मुक्त प्रवाह होऊ देणाऱ्या जाळ्या पिंजऱ्यात बंदिस्त असताना विद्यमान जलस्रोतांमध्ये माशांची वाढ करणे समाविष्ट असते.
- गुजरातने तलाव आणि टाक्यांच्या भाडेपट्ट्यासाठी सहकारी संस्थांकडून आपले लक्ष सार्वजनिक लिलावाकडे वळवले आणि भाडेपट्ट्याचा कालावधी एका वर्षावरून एकापेक्षा अधिक केला. या शिफ्टमुळे उद्योजकांना मत्स्यव्यवसाय क्षेत्रात गुंतण्यासाठी प्रचंड प्रोत्साहन मिळाले आणि त्यामुळे उत्पादन वाढ झाली.

आव्हाने

सागरी मत्स्यपालनाच्या उत्पादनाच्या स्तब्धतेबद्दल प्रमुख चिंता:

- अंडी, रोपे आणि बोटांची वेळेवर उपलब्धता यासारख्या संसाधनांचा अभाव.
- गुळगुळीत आणि कार्यक्षम मत्स्यव्यवसायासाठी निधीसाठी औपचारिक खेळत्या भांडवलाची कमतरता.
- पर्यावरणीय धोके, रोग जोखीम आणि व्यापारातील अडथळ्यांबाबत आव्हाने.
- मत्स्यव्यवसाय क्षेत्रासाठी आवश्यक खाद्य आणि औषधांची उपलब्धता यासारख्या तांत्रिक समस्या
- भारतातील मुख्य भूभागाच्या बहुतेक भागांतील तलाव आणि टाक्यांसंबंधीचा प्रश्न कारण हे सामान्यतः बहु-वापरलेले जलस्रोत आहेत जे त्यांचे व्यवस्थित व्यवस्थापन केल्याशिवाय मासे उत्पादनासाठी अविश्वसनीय बनतात.
- अन्न आणि कृषी संघटना (FAO) अहवाल देते की जागतिक सागरी माशांच्या साठ्यापैकी जवळपास 90% एकतर पूर्णपणे शोषले गेले आहेत किंवा जैविक दृष्ट्या पुनर्प्राप्ती शक्य होणार नाही अशा मर्यादेपर्यंत कमी झाली आहे.
- प्लॉस्टिक आणि इतर कचऱ्यासारख्या हानिकारक पदार्थांचे जलस्रोतांमध्ये विसर्जन केल्याने जलचरांवर घातक परिणाम होतात.

सरकारने उचललेली पावले

- सरकारने अलीकडील अर्थसंकल्पात (2020-21) FY25 पर्यंत मत्स्य निर्यात 1 लाख कोटी रुपयांपर्यंत वाढवण्याचा प्रस्ताव ठेवला आहे आणि 3477 सागर मित्र आणि 500 मत्स्य शेतकरी उत्पादक संस्था (फिश एफपीओ) द्वारे मत्स्यव्यवसाय विस्तारामध्ये तरुणांना सहभागी करून घेतले जाईल.
- सीफूड उत्पादन आणि निर्यात वाढवण्यासाठी आणि शाश्वत मत्स्यशेतीला चालना देण्यासाठी सरकारने मत्स्यव्यवसायासाठी स्वतंत्र मंत्रालयाची स्थापना केली आहे. 2019-20 च्या अर्थसंकल्पात, सरकारने मत्स्यव्यवसाय, पशुसंवर्धन आणि दुग्धव्यवसाय मंत्रालयासाठी अंदाजे 3,737 कोटी रुपयांची तरतूद केली आहे.

प्रधानमंत्री मत्स्य संपदा योजना

- योग्य धोरण विपणन आणि पायाभूत सुविधांच्या सहाय्याने भारताला मासे आणि जलचर उत्पादनांसाठी हॉटस्पॉट बनवण्याचे उद्दिष्ट आहे.
- सर्व मच्छिमारांना शेतकरी कल्याण कार्यक्रमांच्या कक्षेत आणण्याचा त्यांचा मानस आहे.
- हे सरकारने जाहीर केलेल्या मत्स्यव्यवसाय विभागाच्या नव्याने सुरू केले आहे.

- निव्व्या क्रांती अंतर्गत 2020 पर्यंत 15 दशलक्ष टनांचे उद्दिष्ट साध्य करण्यासाठी मत्स्य उत्पादनात वाढ करणे आणि त्यानंतर ते 2020 ते 2023 पर्यंत सुमारे 20 दशलक्ष टनांपर्यंत वाढवणे हे त्याचे उद्दिष्ट आहे.

ब्लू रिव्होल्यूशन 2.0/ नील क्रांती मिशन

- ब्लू रिव्होल्यूशन 2.0 चे मुख्य लक्ष भारतातील मत्स्यव्यवसाय क्षेत्राच्या विकासावर आणि व्यवस्थापनावर आहे.
- त्यामध्ये अंतर्देशीय मत्स्यपालन, जलचर आणि सागरी मत्स्यपालन यांचा समावेश असेल ज्यामध्ये खोल समुद्रातील मासेमारी, मासेमारी आणि राष्ट्रीय मत्स्य विकास मंडळाद्वारे हाती घेतलेल्या अशा सर्व उपक्रमांचा समावेश आहे.

राष्ट्रीय मत्स्य विकास मंडळ (NFDB)

- त्याची स्थापना 2006 मध्ये कृषी आणि शेतकरी कल्याण मंत्रालयाच्या अंतर्गत स्वायत्त संस्था म्हणून करण्यात आली.
- देशातील मत्स्य उत्पादन आणि उत्पादकता वाढवणे आणि एकात्मिक आणि सर्वांगीण पद्धतीने मत्स्यपालन विकासाचे समन्वय साधणे हे त्याचे कार्य आहे. आता ते मत्स्यव्यवसाय, पशुसंवर्धन आणि दुग्धव्यवसाय मंत्रालयाच्या अंतर्गत काम करते.
- जैवसुरक्षा आणि पर्यावरणविषयक चिंता लक्षात घेऊन शाश्वत पद्धतीने मत्स्यपालन विकसित करून मच्छीमार आणि मत्स्यशेतकांची आर्थिक समृद्धी साधणे हा त्याचा उद्देश आहे.

मनरेगा योजनेतर्गत पुढाकार घेतला

- मनरेगा अंतर्गत सरकारने जेथे मत्स्यपालन होत आहे अशा शेततळ्यांचा विकास करण्यास सुरुवात केली आहे.

पुढे जाण्याचा मार्ग

- खोल समुद्रातील मासेमारीसाठी मोठ्या गुंतवणुकीची आवश्यकता असेल आणि सरकारला सार्वजनिक-खाजगी भागीदारीच्या शक्यतांचा शोध घ्यावा लागेल.
- अन्न सुरक्षा आणि गरिबी निर्मूलन सुनिश्चित करण्यासाठी मत्स्यव्यवसाय क्षेत्राचा वापर केला जाऊ शकतो.
- कार्यरत भांडवल पुरवठा सक्षम करणे आणि चांगले डिझाइन केलेले बुद्धिमान लीज करार.
- सागरी पकडल्या जाणाऱ्या मत्स्यव्यवसायाची प्रचंड क्षमता असल्याने त्याचा देशात अधिकाधिक फायदा घेतला पाहिजे.